

дослідниця доводить, що правозастосовна практика Європейського суду з прав людини має тенденцію до подолання застарілого підходу щодо розгляду таких табуйованих раніше питань, як тема гендерної ідентифікації та гомосексуалізму. Зроблений висновок про те, що характерною рисою сучасного розвитку права є антропологізація як міжнародного, так і національного права, спрямована на застосування нових підходів до феномена людини, де пріоритет традиції має змінитися визнанням безумовної цінності інновацій, новизни та нестандартності.

Всі доповіді супроводжувалися творчою дискусією, в якій взяли участь, окрім уже названих дослідників, О. О. Малишев, О. Ф. Мельничук, Є. В. Ромінський та О. В. Сокальська.

Т. І. БОНДАРУК,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

З ПАНТЕОНУ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВознавства

29 вересня 2020 р. відділ історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України за сприяння Міжнародної асоціації істориків права провів круглий стіл *«Видатний український правознавець М. О. Максимейко: до 150-річчя від дня народження»*.

Круглий стіл проходив під головуванням завідувача відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, першого віцепрезидента Міжнародної асоціації істориків права професора І. Б. Усенка. У короткому вступному слові знаний історик вітчизняної юридичної науки нагадав про висвітлення життєвого і творчого шляху М. О. Максимейка в попередніх наукових дослідженнях відділу, зокрема у виданні «Академічна юридична думка», в «Юридичній енциклопедії» та «Антології української юридичної думки». Окрему увагу він звернув на новітню публікацію Т. І. Бондарук до ювілею вченого в «Часописі Київського університету права» (2020, № 2). Наукознавець висловив сподівання, що круглий стіл дасть змогу висвітлити нові грані творчості М. О. Максимейка, сприятиме уточненню наукового бачення, а подекуди й переосмисленню тих проблем, які були в центрі уваги вченого.

Свою власну доповідь І. Б. Усенко присвятив темі *«Професор Микола Максимейко і Всеукраїнська академія наук»*. Він нагадав, що професор брав активну участь у працях академічної Комісії для вивчення історії західно-руського і українського права, а 1925 р. його обрали членом-кореспондентом ВУАН по кафедрі історії права. І. Б. Усенко звернув увагу на статус члена-кореспондента Академії, який у 20-ті роки, на відміну від сьогодення, означав не якийсь проміжний на шляху до звання дійсного члена етап наукового визнання, а передусім позаштатний і віддалений характер співпраці з ВУАН як насамперед київською науковою установою. М. О. Максимейко як мешканець Харкова в засіданнях Комісії участі майже не брав, проте в «Працях» Комісії опублікована низка наукових розвідок вченого (І. Б. Усенко коротко охарактеризував основний академічний доробок вченого), в основі яких лежав історико-юридичний аналіз

тексту Руської правди. Мав взяти участь вчених і в запланованому за ініціативою академіка О. О. Малиновського багатотомному курсі історії українського права, стати редактором першого тому видання, присвяченого праву князівсько-земської доби. І. Б. Усенко принагідно звернув увагу на еволюцію поглядів Комісії на українське право. Спочатку в його назві і дослідженнях розмежовувалося західноруське і українське право, а києворуське право розглядалося у генетичному зв'язку із західноруським. Згодом прийшли до усвідомлення тотожності західноруського і українського права. Водночас повної ясності щодо етнічної характеристики києворуської спадщини навіть насамкінець діяльності Комісії так і не було досягнуто. Її часом розглядали у дусі концепції України-Руси, а часом як спільне надбання українського, російського і білоруського народів.

Старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України Т. І. Бондарук у доповіді *«Наукова творчість М. О. Максимейка в контексті інтелектуальної ситуації другої половини XIX ст.»* акцентувала увагу на загальноєвропейських та локальних, зокрема підросійських, складових правового дискурсу в контексті розвитку гуманітарного пізнання. Так, був проаналізований перебіг позитивістської течії як панівної та базової для інших стильових напрямів (культурна історія, неоромантизм, неокантіанство тощо). Це зробило позитивізм визнаним зразком історіописання, сприяло утвердженню правознавства як суспільної науки. На теренах Російської імперії бурхливий розвиток позитивізму наклався на романтичний період, що призвело до методологічного вибуху. Так, активно перекладалися праці провідних європейських мислителів як на шпальтах періодичних видань, так і окремими виданнями. Водночас удосконалювалося університетське викладання, створювалися наукові товариства, важливе значення мала система закордонних відряджень для обдарованих студентів. У такій сприятливій інтелектуальній ситуації вступив на наукову стежу Микола Максимейко та опанував її спочатку як талановитий студент юрфаку Київського університету св. Володимира, який вважався першим «дійсно юридичним факультетом, саму систему навчання на якому було встановлено правильно» (М. Ф. Владимирський-Буданов), згодом – як професор Харківського університету з його тривалими традиціями викладання.

Аналіз творчості професора Максимейка дає підстави характеризувати її як таку, що відображала основні тенденції гуманітарного знання. Зокрема, методологічною основою в ній виступав «другий позитивізм» у синтезі з соціологічним, порівняльно-правовим, культурно-історичним та психологічним концептами.

Академік Максимейко належить до найбільш самобутніх дослідників давньоруського права, зазначив у своїй доповіді *«Руська Правда професора Максимейка: до основних контрверсій і гіпотез»* науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України Є. В. Ромінський, – адже він звернувся до вивчення Руської Правди вже сформованим вченим, доктором наук, спеціалістом з історії права Великого князівства Литовського. Спираючись на дослідження саме литовсько-русського права, Микола Олексійович привніс чимало нового у розв'язання складних питань давньоруських юридичних текстів. Опонуючи домінуючій ідеї єдності давньоруської культури та права, він віднаходив підстави для означення регіональної особливості культури, а рівно і права трьох окремих регіонів Русі: південно-західного (Україна та Білорусь), північно-західного

(Новгород і Псков) та північно-східного (Володимирське, згодом Московське князівство). Важливість внеску Максимейка у дослідження Руської Правди визнавалося сучасниками. Зокрема, наприкінці 1930-х років його пропонували включити до осіб, що мали підготувати коментарі до видання Руської Правди, яке готувала Академія наук СРСР. На жаль, вчений помер задовго до завершення підготовки видання, що побачило світ уже 1947 р. Втім, його концепції, викладені в попередніх працях, були широко залучені, й він є одним з найцитованіших дослідників у названому виданні. На сьогодні з доробку вченого особливо слід відзначити докладно аргументовані позиції щодо створення Руської Правди руками добре освічених юристів, які не лише були знавцями місцевих звичаїв, а й знали на княжій судовій практиці та орієнтувалися у римському і церковному праві. Також дуже важливим для дослідження давньоруського права є авторський аналіз системи Руської Правди порівняно з системою Першого Литовського Статуту, що підкреслює концептуальність підходів професора Максимейка.

У своєму виступі *«Представницький федералізм з релігійним контекстом: до питання про відцентрові тенденції у Великому князівстві Литовському»* доцент Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка кандидат юридичних наук Ю. В. Цветкова привернула увагу до проблеми, зумовленої необхідністю співвідношення власної дослідницької позиції науковця з офіційною політико-ідеологічною імперською доктриною. На думку доповідачки, у праці *«Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской уни 1569 г.»* М. О. Максимейко, досліджуючи державо- і правотворчий процес у цій державі, вагався між власними уподобаннями ідеї децентралізованого устрою з етнічними автономіями, яку він вважав доречною для Російської імперії його часу, та історико-правовими доказами федеративності Великого князівства Литовського, що реалізуються через органи представницької демократії.

Так, договірний процес входження племінних земель до складу Великого князівства Литовського підтверджується на переговорах представників Великого князя з представницькими органами Жемайтії та Смоленська. Переговори з Тевтонським орденом в 1404 р. в Ковно жмудські старійшини ведуть, заявляючи, що вони є повноважними представниками свого племені, та від його імені можуть прийняти рішення про вихід зі складу Великого князівства Литовського – тобто запевняють у наявності права сепараті, що є класичним правом суб'єкта федерації. Аналогічні процеси переходу вже до складу Московії Максимейко описує на землях східної Білорусі в XV ст. Відзначаються значні повноваження місцевих представницьких органів різних територій свідчать про слабку централізацію федерації ВКЛ та її сильну асиметричність; право населення через збори або представницькі органи активно впливати на формування місцевих органів, включно з вибором правителя та висуванням йому вимог по майбутньому управлінню (Київ, Смоленськ, Лівонія, Курляндія).

Сміливою є думка дослідника про пряий зв'язок між ослабленням князівської влади та активністю представницької діяльності населення, яка у випадку Великого князівства Литовського реалізувалася в активізації сеймової діяльності. По суті, науковець закладає підвалини під обґрунтування принципів субсидарності та владного балансу, що вважаються базовими теоретико-правовими доктринами модерного федералізму.

Важливим є і те, що процеси розвитку федералізму Великого князівства Литовського М. О. Максимейко пов'язує, зокрема, із релігійною толерантністю князів як щодо сповідання різних релігій на різних землях держави, так і щодо релігійного різноманіття у членів князівської родини та наближених. Ультимативні вимоги враховувати релігійні уподобання населення місцевості постійно висувуються під час переговорів місцевих представницьких органів з князями, що наочно доводить існування тут відповідної правової традиції. Водночас М. О. Максимейко не розглядає суб'єкти федерації як етнорелігійні групи, а локальні релігії – як фактор федералізації держави.

Найцікавіше, що, проживаючи в просторі тиску російської імперської ідеології, М. О. Максимейко наважується висловлювати сміливі тези про використання цих традицій представницького федералізму та релігійних свобод Московським царством для своєї мети: обґрунтування територіальних претензій та підбурювання сепаратистських настроїв. Максимейко, хоча й не пише прямо, але підштовхує дослідників права побачити зворотну сторону гарантування прав і свобод населенню поруч з розвитком федералізму – відцентрові тенденції в державі, які, при їх використанні зовнішньополітичними силами, можуть стати небезпечними.

Доцент кафедри історії і теорії держави і права Чорноморського державного університету імені Петра Могили, кандидат юридичних наук, доцент С. Г. Ковальова у своїй доповіді *«Питання історії кримінального права Великого князівства Литовського у науковому доробку М. О. Максимейка»* наголосила, що в творчій спадщині М. О. Максимейка помітне місце належить проблемі джерел кримінальних норм Статутів 1529, 1566 і 1588 рр. та інших пам'яток литовсько-руського права. При визначенні джерел Статутів та ролі і місця норм Руської Правди у походженні кримінальних норм права Великого князівства Литовського М. О. Максимейко застосував порівняльно-історичний метод. Зокрема, дослідником було вказано на те, що давньоруське та литовсько-руське право являють собою два етапи розвитку однієї і тієї самої системи права.

Досліджуючи джерела кримінальних норм литовсько-руського права, вчений запропонував у першу чергу оцінити кількісний показник випадків запозичення, який для нього однозначно свідчив на користь впливів руського компоненту, а іноземні впливи мали порівняно невелику частку. Віддаючи належне ролі якісного показника, дослідник запропонував з'ясувати, наскільки те чи те джерело Статутів зберегло свою національну індивідуальність і якою мірою воно її втратило, увійшовши до кодексу. Нарешті, беззаперечним доказом коректності трактування литовсько-руського права як продовження давньоруського для вченого стали міркування щодо системно-структурної характеристики кодексів.

Оцінюючи аргументацію М. О. Максимейка з більш ніж сторічної відстані, можемо констатувати, що, попри певну історичну обмеженість його концепції, низка сформульованих ученим положень зберігає наукову цінність і донині. Науковець довів, що право Великого князівства Литовського було живою матерією, яка розвивалася та еволюціонувала у руслі загальноєвропейських тенденцій та закономірностей. Це право було самобутньою, оригінальною, самостійною системою, а не провінційним варіантом чужого, іноземного за походженням права. Варто віддати належне і потенційній продуктивності застосування порівняльно-історичного методу, у тому числі для дослідження права Великого князівства Литовського.

Науковий доробок М. О. Максимейка щодо джерел кримінально-правових норм литовсько-руського права є стимулом для подальших досліджень його історії.

Слід зазначити, що доповіді відображають авторське бачення важливих для розуміння наукової творчості професора Максимейка та його внеску у розвиток української історико-правової науки питань та значно розширюють поле як її подальших досліджень, так і українського правознавства загалом.

О. О. МАЛИШЕВ,

кандидат юридичних наук

ХРОНІКА НАЙВАЖЛИВІШИХ НАУКОВИХ ЗАХОДІВ РАДИ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ У 2020 РОЦІ

У 2020 р., попри пандемію та оголошені карантинні заходи, Рада молодих вчених нашого Інституту продовжувала свою активну науково-організаційну роботу. Окрім традиційної щорічної основної конференції, ми долучилися до проведення ще низки наукових заходів, найголовніші з яких варто згадати на шпальтах цієї хроніки.

16 червня 2020 р. відбулася *конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії, філософії і права у дослідженнях молодих учених»*, яку спільно організували ради молодих вчених ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Інституту історії України НАН України та Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Конференції активно сприяла і Рада молодих вчених Відділення історії, філософії та права НАН України. У заході взяло участь більше сотні учасників з великої кількості наукових установ і закладів вищої освіти. Важко переоцінити значення таких масштабних конференцій в рамках Академії. Саме вони дають змогу консолідувати розпорошені наукові спільноти гуманітаріїв, спрямувати спільні зусилля на вирішення справді актуальних проблем суспільства. Наразі готується до друку збірник конференції.

6 листопада 2020 р. було проведено *науково-практичну конференцію «Археологічна спадщина – погляд згори: правові та організаційні засади охорони та дослідження археологічної спадщини»*. Організаторами заходу виступили Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України» та Інститут археології НАН України. Конференція була проведена в межах виконання спільного наукового проєкту молодих вчених названих інститутів за грантом НАН України дослідницьким лабораторіям / групам молодих вчених НАН України для проведення досліджень за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки у 2020–2021 рр. До проведення конференції також активно долучилися представники Міністерства культури та інформаційної політики України, Державного космічного агентства України, Національного центру управління та випробувань космічних засобів тощо. Вперше вдалося поєднати на одному майданчику археологів та пам'яткоохоронців, фахівців з дистанційного зондування землі, юристів у сфері археологічного права, міжнародного космічного права,